

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Буга Г.С.,

*доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
факультету №2 Донецького державного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3957-7387>*

kuzyanna@ukr.net

Буга Г. С. Історико-правові передумови становлення небанківських фінансових установ на території України.

У статті проаналізовані соціально-економічні та правові причини виникнення небанківських фінансових установ на території України і зроблено висновок, що саме в середині XIX століття сформувалися як складова кредитної системи країни. Генеза розвитку небанківських фінансових установ, нормативних засад їх створення та функціонування досліджена за такими етапами, зокрема: зародження кредитної кооперації; розквіт кредитного руху та його занепад; відродження небанківського фінансового сектору (з набуттям Україною незалежності) й прийняття низки нормативно-правових актів. Наголошено на тривалій історії, власних особливостях, що формують сучасне уявлення про небанківський фінансовий сектор як специфічний вид фінансових установ і дають поштовх для їх подальшого розвитку. Ринки фінансових послуг – це важлива та невід’ємна складова економіки кожної держави. У статті доводиться, що розвиток фінансового сектору, підприємництва та конкурентного середовища в Україні призводять до перебудови всіх складових фінансового ринку, зокрема ринку фінансових послуг. Причому нового значення набуває діяльність фінансових посередників, передусім небанківських фінансових інститутів, які задовольняють потреби економічних суб’єктів через надання широкого спектру вузькоспеціалізованих фінансових послуг. Це зумовлює зростання конкурентного потенціалу окремих небанківських фінансових посередників, що охоплюють максимальну кількість споживачів на різних рівнях економічної діяльності. Визначено, що об’єктивними передумовами виникнення в Україні у середині XIX ст. небанківських фінансових установ були соціальні і економічні зміни, пов’язані з індустріальним розвитком суспільства, який характеризувався розвитком кооперативного руху, великого виробництва, розподілу праці, збагаченням власників засобів виробництва, землевласників і збіднінням широких верств населення, загостренням їх економічних проблем. Потреби простих людей у додаткових фінансових ресурсах для забезпечення свого існування, в отриманні фінансових послуг для поліпшення умов життя, були першопричиною виникнення небанківського фінансового сектору.

Ключові слова: небанківська фінансова установа, генеза, становлення, розвиток, фінансові послуги, правове забезпечення.

Buha H. S. Historical and legal preconditions for the formation of non-bank financial institutions on the territory of Ukraine.

The article analyzes the socio-economic and legal reasons for the emergence of non-bank financial institutions in Ukraine and concludes that it was in the middle of the XIX century formed as part of the country’s credit system. The genesis of the development of non-banking financial institutions, the regulatory framework for their creation and operation has been studied in the following stages, in particular: the emergence of credit cooperatives; the rise of credit and its decline; revival of the non-banking financial sector (with Ukraine’s independence) and the adoption of a number of regulations. It is noted for its long history and peculiarities, which form a modern idea of the non-banking financial sector as a specific type of financial institutions and give impetus to their further development. Financial services markets are an important and integral part of the economy of every state. The article proves that the development of the financial sector, entrepreneurship and the competitive environment in Ukraine lead to the restructuring of all components of the financial market, in particular, the financial services market. Moreover,

the activity of financial intermediaries is gaining new importance, primarily non-banking financial institutions that meet the needs of economic entities through the provision of a wide range of highly specialized financial services. This leads to an increase in the competitive potential of individual non-bank financial intermediaries, covering the maximum number of consumers at different levels of economic activity. It is determined that the objective preconditions for the emergence in Ukraine in the middle of the XIX century. Non-bank financial institutions were social and economic changes associated with the industrial development of society, characterized by the development of cooperatives, large-scale production, division of labor, enrichment of owners of means of production, landowners and impoverishment of the general population, exacerbation of their economic problems. The needs of ordinary people for additional financial resources to ensure their own existence, to receive financial services to improve living conditions, were the root cause of the non-banking monetary sector.

Key words: non-bank financial institution, genesis, formation, development, financial services, legal support.

Ринки фінансових послуг – це важлива та невід’ємна складова економіки кожної держави. Як і будь-який сегмент економіки, вони потребують відповідної системи державного регулювання. Вибір оптимальної моделі такого регулювання є надзвичайно актуальним пріоритетом подальшого розвитку фінансової галузі. Водночас такий вибір неможливий без аналізу процесів виникнення та еволюції державного управління ринками фінансових послуг на території України. Адже проведення такого аналізу дасть змогу відібрати найкраще з досвіду минулого та запобігти повторенню помилок, які вже було колись зроблено в цій сфері [1].

Розвиток фінансового сектору, підприємництва та конкурентного середовища в Україні призводять до перебудови всіх складових фінансового ринку, зокрема ринку фінансових послуг. Причому нового значення набуває діяльність фінансових посередників, передусім небанківських фінансових інститутів, які задовольняють потреби економічних суб’єктів через надання широкого спектру вузькоспеціалізованих фінансових послуг. Це зумовлює зростання конкурентного потенціалу окремих небанківських фінансових посередників, що охоплюють максимальну кількість споживачів на різних рівнях економічної діяльності.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» небанківська фінансова група - група юридичних осіб, які мають спільного контролера (крім банку), що складається з двох або більше фінансових установ, у якій небанківська фінансова установа (небанківські фінансові установи) здійснює переважну діяльність [2].

У XVIII столітті із Західної Європи в Україну прийшло класичне страхування, пов’язане із виникненням філій англійських страхових компаній, які називали Ллойдами. Історія корпорації Ллойда, яка посідає найавторитетніше місце в історії страхових відносин, пов’язана з іменем Едварда Ллойда – власника кав’ярні, відкритої ним у 1688 р. поблизу лондонського порту. Кав’ярня Ллойда поступово перетворилася на морський клуб, де укладали різноманітні торгові угоди, угоди взаємного страхування, де проходило фрахтування суден. Архівні матеріали свідчать, що перше страхове товариство на території сучасної України було засноване на початку 1812 року у Феодосії [3, с. 9].

Найбільш поширеним страховим ризиком за тих часів була пожежа. З метою захисту від її наслідків 27 липня 1827 року було оприлюднено Указ про створення Російського страхового товариства захисту від вогню. Уряд надав цьому товариству монополію на ведення страхових операцій протягом 20 років в Москві, Петербурзі, Одесі і в декількох губерніях з тим, щоб усунути конкуренцію в разі виникнення інших страхових організацій і створити для нього стійку фінансову базу. У 1835 р. було організовано «Друге російське страхове товариство захисту від вогню», що отримало монополію на 12 років в 40 губерніях, у тому числі й українських [4, с. 35–36].

У 1857 р. в Одесі було створено Російське товариство пароплавства і торгівлі, страховий капітал якого становив один мільйон рублів. Цей фонд використовували при страхуванні суден [4, с. 53].

У 1806 році в Одесі і Феодосії почали діяти облікові контори, які надавали позички під векселі і здійснювали операції з обліку векселів. Питання про позички вирішувалися в облікових конторах комісією, яка складалася з чиновників і трьох російських купців. У 1818 році облікові контори були приєднані до Державного комерційного банку, заснованого у 1817 році в Петербурзі для короткострокового кредитування [5, с. 431-432].

У 1846 році губернськими Наказами громадського піклування було дозволено створювати ощадні каси на зразок ощадних кас Москви і Петербурга, заснованих у 1842 році. Як зазначалося в статуті, «ощадні каси створювались для збереження невеликих сум з нарахуванням процентів, надаючи людям всякої знаті можливість вигідно зберігати залишки після витрат для майбутніх потреб». За своєю економічною природою ощадні каси були створені для широких верств населення. Деякі дослідники того часу називали їх, разом з ломбардами, «народними банками», оскільки ці установи забезпечували більш демократичний, рівномірний

розподіл капіталу між населенням. Мета створення ощадних кас – «...надати бідному класу можливість мати невеликий капітал завдяки незначним внескам, які збільшувалися за рахунок складних процентів і, тим самим, привчати до заощадливості» [6, с. 21].

Безперечно, вони не робили усіх своїх клієнтів більш багатими, але надавали можливість тимчасово користуватися вільними коштами, акумульованими цими установами. Ощадкаси сприяли мобілізації дрібних збережень населення і надавали невеликі кредити з незначними відсотками особам, які не мали ніякого забезпечення. Така форма кредитування називалася «народним кредитом».

В Західній Україні з другої половини XVI ст. до кінця XVIII ст. при братствах і церквах створювалися і розвивалися світські та «божественні» ломбарди - кредитні організації, що надавали короткострокові позики під заставу особистого майна позичальника». Є свідчення про здійснення ще у 1800 році ломбардних операцій в Одесі, коли місту було надано 25000 рублів на продовження робіт з будівлі гавані. За гроші треба було платити відсотки, а витратити їх доводилося вроздріб. Утворений містом комітет із провадження робіт у порту почав видавати гроші під заставу цінних речей і товарів. Першу позичку видали якомусь італійцю, потім кілька позичок по 1000 рублів під заставу 1000 пудів сірки, кілька позичок по 1000 і 500 рублів під заставу 80 і 40 пудів воску, бочки олії, хутряних товарів, будинку [7, с. 10].

Система небанківських фінансових установ, як елемента кредитної системи, на території України почала формуватися у середині XIX ст., хоча операції, які є характерними для них, здійснювалися торговцями, лихварями, фінансовими організаціями і банківськими установами й раніше. Лише у XIX ст. відбулася фінансово-кредитна інституціоналізація, створення прообразу сучасних небанківських фінансових установ. Безперечно, становлення, формування і розвиток небанківських фінансових установ знаходилося під впливом і обумовлювалося тими політичними, соціально-економічними і правовими умовами, в яких існувала Україна того часу.

У XIX ст. сучасна територія України знаходилася у складі Російської імперії та Австро-Угорщини – в стані міждержавного розчленування, а її народ був об'єктом цілеспрямованої асиміляційної політики, яка мала ширший характер в російській Україні й з певними застереженнями проводилася у так званій австрійській Україні. Суспільно-політичне життя Великої України у той час характеризувалося знищенням залишків автономно-державного устрою, скасуванням і реорганізацією козацтва, денаціоналізацією української шляхти та навалою закріпачення [8, с. 41-47]

Економіка України у складі Російської імперії у XIX ст мала яскраво виражений сільськогосподарський характер, більшість населення проживала на селі і займалася тим, чим займалося на протязі тисячоліть – землеробством. Соціально-економічне становище селян було жалюгідним, вони бідували, сплачуючи обтяжливі виплати за свої наділи, подушний податок і непрямі податки на окремі продукти харчування. У селі панувало лихварство, яким займалися торговці, поміщики. Хронічна нестача грошей підштовхувала селян позичати у лихварів, що призводило до зростання їх боргової залежності від останніх. Існуюча промисловість була нерозвиненою і тісно пов'язаною з сільським господарством, підприємства головним чином переробляли сільськогосподарську продукцію. На відміну від російського, австрійський уряд на території Австрійської України в середині XIX ст здійснював ліберальну економічну політику: він дозволяв вільний обіг землі, необмежений поділ господарств, їх заставу та продаж частинами і повністю, запровадив вільний кредит, що надавало необмеженої свободи сільському лихварству. Але, незважаючи на певні відмінності між економічною політикою Австрії та Росії, вона теж була спрямована на збереження українських земель як внутрішніх колоній з відсталою економікою та з привілейованим становищем великих землевласників, байдужих до нагальних потреб українців [9, с. 184-187].

У таких соціально-політичних та економічних умовах в Україні почала створюватися система небанківських кредитних установ, які виникали внаслідок об'єктивної потреби населення у грошах і надавали можливість користуватися коштами, акумульованими цими установами.

Кредитний рух в Україні виник під час провадження Олександрійських реформ у XIX ст., коли завдяки скасуванню кріпосного права та реорганізації поміщицького землеволодіння селяни отримали власні земельні ділянки й можливість господарювати на них на власний розсуд. Надто низька фінансова спроможність колишніх кріпаків спонукала їх до кооперації [10, с. 53]. Перші ощадно-позичкові товариства були створені у м. Одеса (1861 рік), ощадно-позичкове товариство серед міщан у м. Гадячі на Полтавщині (1869 рік) [11, с. 335]. Найбільш активно працювало засноване у 1871 році ощадно-позичкове товариство у с. Сокиринцях Полтавської губернії (нині Чернігівська область) [12, с. 72]. Засновником його був Г. Галаган, який належав до когорти основоположників кредитної кооперації, був корифеєм кооперації та невтомним добродійцем [13, с. 71]. Подібним товариствам були притаманні окремі ознаки сучасних кредитних спілок. Зокрема, їх діяльність було спрямовано не на отримання прибутку, а на задоволення суспільних потреб у кредитуванні. У тому ж 1871 році виникли Вереміївське на Катеринославщині, Обознівське й Петрівське на Херсонщині

ощадно-позичкові товариства. В 70-х роках почали виникати й інші ощадно-позичкові товариства: у 1873 році в селі Немиринцях Бердичівського повіту на Київщині (сучасна Житомирська область), Вінницьке ощадно-позичкове товариство, яке довгий час мало найбільші обіги з усіх існуючих ощадно-позичкових товариств в Україні, Нечипорівське ощадно-позичкове товариство в Пирятинському повіті на Полтавщині та інші. Органами управління в ощадно-позичкових товариствах були Рада та Правління, які обиралися загальними зборами (що запозичили і сучасні кредитні спілки). У галицьких крайових закладах акціонерні засади змішувались із засадами взаємності [14, с. 103–104].

Наприкінці 70-х років XIX ст. в діяльності ощадно-позичкових товариств настала майже двадцятирічна перерва. Зацікавленість кредитною кооперативною справою пошквалилася на початку 1890 року, що пов'язують з діяльністю популярного українського кооперативного діяча М. Левитського. Ним було створено 125 сільськогосподарських артілей в Херсонській губернії, в яких об'єднувалося понад 3 тисячі селян, власними силами він допоміг організувати близько тридцяти споживчих товариств, ремісничі артілі в містах. Цей досвід був вкрай необхідним для осмислення подальших шляхів розвитку кооперації. Не все вдавалося відразу, проте М. Левитського можна вважати одним з першопроходців у відповідній сфері [15, с. 13-14].

Серед небанківських фінансових установ на території України у складі Росії у той час створювалися також ломбарди – позичкові казни, створення яких було викликано потребами бідніших класів населення в кредиті не для виробничої діяльності, а для підтримки свого існування. Суттєвою рисою ломбардів була благодійність – вони надавали позички під заставу речей. Так, Одеський приватний ломбард, відкритий у 1886 році, видавав позички під заставу різного рухомого майна і товарів строком від 1 до 12 місяців.

Відносини з приводу створення і функціонування кредитних установ в Україні у складі Російської імперії регулювалися окремими дозволами й розпорядженнями Міністерства фінансів разом з Міністерством внутрішніх справ. Так, Указом від 10 червня 1880 року ощадні каси, які знаходилися у відомстві Піклувальних Рад і Наказах громадського піклування, позичкові казни (ломбарди), були підпорядковані Міністерству фінансів, а Накази громадського піклування – Міністерству внутрішніх справ. І лише у 1895 році уряд царської Росії видав закон про організацію кооперативного кредиту, так зване «Положение об учреждениях мелкого кредита» [16, с. 225-226].

У період з 1886 по 1917 рік у найбільших українських містах: Катеринославі, Києві, Одесі, Харкові, Херсоні, Чернігові та інших поряд з приватними створюється мережа державних ломбардів під контролем міністерств фінансів та внутрішніх справ.

Отже, у другій половині XIX ст. на території України у складі Російської і Австрійської імперій сформувалися і функціонували наступні основні види небанківських фінансових установ: товариства взаємного кредиту; кредитні товариства (кредитні кооперативи); ощадні каси; ощадно-позичкові каси; страхові компанії, ломбарди. Розміри операцій небанківських фінансових установ, як зазначає дослідник банківської діяльності того часу Й. Ф. Гіндін, перевищували операції усіх акціонерних банків, трохи перевищуючи операції Державного банку. Тільки на початку 1890-х років акціонерні банки вийшли на перше, але далеко не переважаюче місце в кредитній системі, особливо у провінції [6, с. 25].

Усі небанківські установи, на відміну від банків, обслуговували, головним чином, потреби середніх і бідних верств населення. Особливістю системи небанківських фінансових установ України було те, що в ній бурхливими темпами розповсюджувалися кредитні кооперативи і організації взаємного кредиту. Українська кредитна система являла собою елемент кредитної системи Російської імперії і була їй підпорядкована.

Наступна хвиля піднесення розвитку кредитних спілок припадає на початок XX століття – період Столипінської аграрної реформи, основна ідея якої полягала в ліквідації общинного землеволодіння і реалізації селянами економічної свободи господарювання [17, с. 337]. У «Всезагальному російському календарі» того часу описано феномен відродження сибірського села Стара Барда, де завдяки успішній діяльності кредитної спілки, заснованої односельчанами, вдалося побудувати молокопереробний завод, налагодити торгівлю, електрифікувати, телефонізувати всю околицю, а з часом – заснувати дослідницьку тваринну ферму, організувати посіви кормових буряків і трав [18, с. 23].

Напередодні жовтневого перевороту 1917 року на території України була створена широка мережа небанківських кредитно-фінансових установ, що охоплювала всі галузі аграрно-індустріальної економіки регіону. Проте, в перші роки після Жовтневого перевороту, з ліквідацією приватних комерційних банків, було ліквідовано більшість небанківських фінансових установ, крім установ дрібного кредиту кооперативного типу – кредитних кооперативів і ощадно-позичкових товариств.

З приходом радянської влади, зі встановленням політики «воєнного комунізму» діяльність ощадно-позичкових товариств було реорганізовано, а згодом забуто, що призвело до ліквідації кредитної кооперації через несумісність командно-адміністративної системи з демократичними кооперативними принципами.

26 грудня 1922 року Положенням РНК були засновані державні ощадні каси, які з 1925 року були перетворені у державні трудові ощадні каси. Метою їх створення було надання можливості населенню зберігати і накопичувати грошові заощадження з отриманням відсотків. Уряд СРСР прийняв на себе повну відповідальність за збереження коштів, що ввірялися ощадним касам. У 1929 році було визначено, що ощадні каси є державними кредитними установами, працюють на госпрозрахункових засадах і мають права юридичної особи. Цілісність коштів, довірених ощадкасам, гарантував уряд. Загальне управління ними здійснював Наркомфін СРСР.

З 1961 року ощадкаси перейшли під керівництво Державного банку, а в 1988 році внаслідок проведення реформи банківської системи трудові ощадні каси були реорганізовані у Банк трудових заощаджень і кредитування населення СРСР (Ощадбанк СРСР). Після набуття Україною незалежності, 3 вересня 1991 року постановою Ради Ощадбанку України був затверджений статут Державного спеціалізованого комерційного ощадного банку України, який був зареєстрований як Національний банк України 31 грудня 1991 року.

Також, 07 жовтня 1925 року ВУЦВК та РНК УСРР ухвалили Постанову «Про порядок ліквідації кооперативних організацій, об'єднання та їх розділ», а 30 грудня 1925 року Головний кооперативний комітет при РНК УСРР встановив порядок переходу сільськогосподарських кредитних товариств універсального типу на статут кредитного сільськогосподарського товариства. Одразу після 1922 року в УСРР діяло 2 тисячі кредитних товариств, 1926 року – 4,5 тис., а наприкінці 1929 року – 2,5 тис., на поч. 1930-х вони припинили своє існування. На західноукраїнських землях, які не входили до складу УСРР-УРСР, кредитні кооперативи діяли до кінця 1930-х років [19, с. 53–54].

Змога відродження кооперативного руху почалась з прийняття у 1988 році Закону СРСР «Про кооперацію». Однак вказаний Закон значно викривляє дійсне уявлення про кооперацію, тому він не вплинув на відродження справжньої природи існуючих видів кооперативних організацій. Однак, розпад Радянського Союзу, прийняття Верховною Радою України у липні 1991 року Декларації про державний суверенітет та проголошення у серпні 1991 року України незалежною демократичною державою відкрили нову віху у становленні, розвитку та діяльності небанківських фінансових установ, в тому числі їх адміністративно-правових засадах.

Такі перетворення сприяли відродженню небанківського сектору економіки як організацій реальної взаємної допомоги між громадянами в разі виникнення тимчасових фінансових труднощів, які відігравали важливу роль у розвитку роздрібного та малого бізнесу в Україні, активно конкуруючи з банками на ринку фінансових послуг [20, с. 40], а також прийняттю ряду нормативно-правових актів «Про господарські товариства» (1993), «Про страхування», «Про затвердження тимчасового положення про кредитні спілки України» (1993), «Положення про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії» (1994) та інші.

Висновки. Таким чином, об'єктивними передумовами виникнення в Україні у середині XIX ст. небанківських фінансових установ були соціальні і економічні зміни, пов'язані з індустріальним розвитком суспільства, який характеризувався розвитком кооперативного руху, великого виробництва, розподілу праці, збагаченням власників засобів виробництва, землевласників і збіднінням широких верств населення, загостренням їх економічних проблем. Потреби простих людей у додаткових фінансових ресурсах для забезпечення свого існування, в отриманні фінансових послуг для поліпшення умов життя, були першопричиною виникнення небанківського фінансового сектору.

Список використаних джерел:

1. Купрієнко В. М. Купрієнко В.М. Запобігання злочинам у сфері діяльності кредитних спілок в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Кривий Ріг, 2020. 20 с.
2. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2664-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
3. Залетов А. Н. Страхование в Украине. Киев : BeeZone, 2002. 452 с.
4. Яворська Т.В. Страхові послуги: навч. посіб. Львів, 2008. 250 с.
5. Тицкий С. И. Всемирная история денег, кредита и банков. Киев, 1997. 838 с.
6. Картамишева О. Є. Адміністративно-правове регулювання діяльності небанківських фінансових установ в Україні : дис...канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2012. 195 с.
7. Казьмирчук М. Г. Соціальна діяльність ломбардів під російської України (1886–1917 pp.): автореф...канд. истор. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.
8. Круглашов А. Развитие державно-політичної думки України в XIX ст. *Право України*. 1993. № 2. С. 41–47.

9. Бабенко С. Г., Гелей С. Д., Гончарук Я. А. Історія кооперативного руху: підручник. Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1995. 411 с.
10. Духневич А. В. Кредитні спілки в Україні: історія та сучасність : навч. посіб. Луцьк, 2010. 234 с.
11. Лепех С. Кредитні спілки в Україні: історія і сучасність. *Вісник Львівського університету*. № 36. 2001. С. 336–339
12. Драгомирецька І. На межі двох століть. *Вісник кредитної кооперації*. 2009. № 1 (10). С. 72.
13. Аліман М. Добровичинець і кооператор Григорій Галаган. *Вісник кредитної кооперації*. 2007–2008. № 1 (4). С. 71–72.
14. Цяпало О. С. Іпотечні банки Галичини наприкінці ХІХ на початку ХХ ст. *Фінанси України*. 2005. № 5. С. 103–108.
15. Вовченко В. Б. Архівна спадщина кооператора, державного і громадського діяча М. В. Левитського (1859–1936): історія, реконструкція, зміст: автореф. дис.... канд. істор. наук: 07.00.10 «Документознавство, архівознавство». Київ, 2007. 18 с.
16. Гончаренко В. В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). Київ : Глобус, 1998. 330 с.
17. Лепех С. Кредитні спілки в Україні: історія і сучасність. *Вісник Львівського університету*. 2001. Вип. 36. С. 336–339.
18. Історія кооперативного руху : підручник / С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. Л. Гончарук та ін. Львів, 1995. 410 с.
19. Духневич А. В. Кредитні спілки в Україні: історія та сучасність : навч. посіб. Луцьк, 2010. 234 с.
20. Єлісеєва О., Стоянов Г. Сучасний стан розвитку кредитних спілок України. *Фінансовий сектор*. 2013. № 4. С. 40–43.